Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

NATIONALMUSEETS BLÅ BØGER

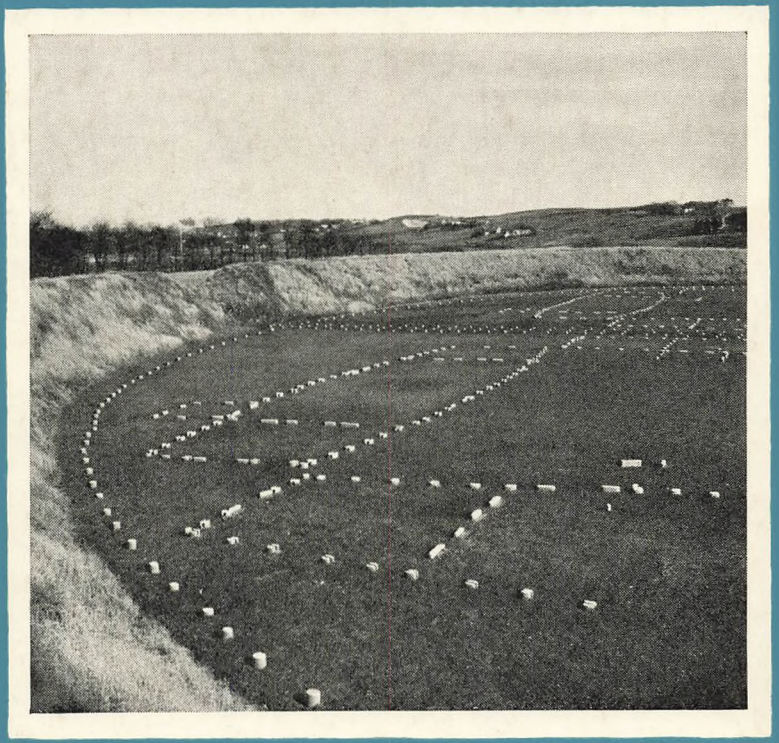

OLAF OLSEN

FYRKAT

FYRKAT

Af

OLAF OLSEN

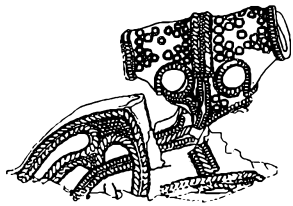

2. reviderede udgave

NATIONALMUSEET

1965

Med støtte fra Hobro kommune foretog Nationalmuseet i efteråret 1950 på Hobro Museums foranledning en mindre prøveudgravning på Fyrkat voldsted for at undersøge, om dette anlæg, som kun anedes i terrænet ved sin nedpløjede ringvold, skulle være en vikingeborg af samme karakter som Trelleborg ved Slagelse. Da dette viste sig at være tilfældet, indledtes det følgende år en storstilet udgravning af voldstedet under ledelse af museumsinspektør, arkitekt C. G. Schultz. De meget omfattende jordarbejder blev foretaget af langvarigt arbejdsløse fra Hobro og omegn ved hjælp af en beskæftigelsesbevilling fra Arbejds- og Socialministeriet. Til det videnskabelige arbejde ydede Carlsbergfondet meget betydelige tilskud, og i tre sæsoner medvirkede frivillige hold af udenlandske studenter ved undersøgelsen. Ved arkitekt C. G. Schultz' død i 1958 var arbejdet på det nærmeste fuldført. Voldens og gravens forløb var efterforsket i fuld udstrækning, en stor del af gravpladsen udgravet, og på borgpladsen var 10 af de 16 store huse undersøgt. Helt urørt var kun borgens sydvestre fjerdedel, som det er hensigten at lade henligge uudgravet for at give senere tiders arkæologer mulighed for at efterprøve undersøgelsens resultater.

Fra første færd blev udgravningsarbejdet mødt med levende interesse i den jydske offentlighed, og stærke røster rejste sig for en genrejsning af voldstedet som historisk monument. Under indtryk heraf iværksatte Nationalmuseet i maj 1953 en indsamling til erhvervelse af Fyrkat Møllegaard, af hvis beskedne tilliggende vikingeborgen optog en væsentlig del. Allerede et år senere, i april 1954, kunne købet afsluttes. De opfyldte voldgrave blev herefter tømt for jord, ringvolden genskabtes af de udskredne og nedpløjede jordmasser, og på borgpladsen markeredes vejnettet og de udgravede hustomter ved udstøbning af beton i stolpehullerne. Ved disse foranstaltninger har Nationalmuseet søgt at anskueliggøre vikingeborgens særlige udformning og karakter for den besøgende.

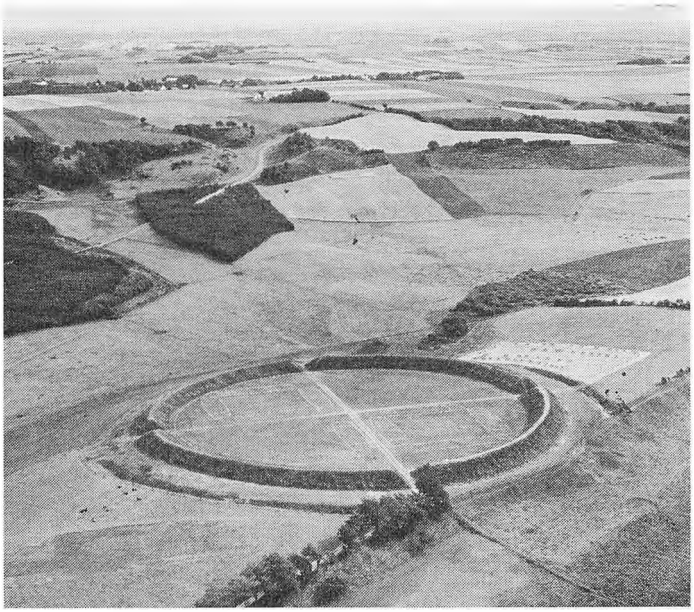

Fyrkat vikingeborg ligger på et lille næs, der fra syd skyder sig ud i den brede Onsild ådal et par kilometer vest for den gamle købstad Hobro. På de tre sider er næsset omgivet af flade engdrag, der tidligere lå hen som blød sump; kun fra bakkerne i sydvest var der fast vej herud. I borgens tid var der efter al sandsynlighed tillige adgang hertil ad søvejen. Næssets stejle nordskrænt viser, at åen, hvis regulerede løb nu passerer borgen i god afstand, engang har strømmet langs næssets fod og gnavet sig ind i bakken.

Allerede ved sin beliggenhed var borgen vel beskyttet. Den snævre landforbindelse var let at forsvare, det smalle lavvandede åløb lod sig nok anvende af trafikken til og fra borgen, men var ingen god angrebsvej for en fjendtlig flåde, og det vide udsyn over dalstrøget sikrede fæstningen mod overrumplende angreb.

Hvad navnet Fyrkat står for, ved vi ikke med sikkerhed. Muligvis har borgen først fået det længe efter sin ødelæggelse. Om borgen selv ejer vi ingen historisk viden. Ingen af vikingetidens fåtallige skrevne kilder nævner den, og ingen kendte historiske tildragelser kan stedfæstes hertil. Vort kendskab til Fyrkat grunder sig da alene på den arkæologiske udgravnings vidnesbyrd.

Borgens huse var hovedsagelig opført af træ, og samme forgængelige materiale var anvendt som vejbrolægning og til forstærkning af voldsystemet. Med undtagelse af nogle stolperester i portene og under volden er alt tømmer imidlertid gået til grunde i tidens løb; det meste er brændt, noget er fjernet, og resten er rådnet bort. Når det alligevel har været muligt at efterspore anlæggets konstruktion og bebyggelse, skyldes det, at byggeriet i overvejende grad var baseret på anvendelse af jordgravede stolper. Den del af stolperne, der stod i jorden, røber sig for arkæologen som pletter i undergrunden. Det er disse *stolpehuller,* der – nu udfyldt med beton – tegner vejnettets og husenes plan i terrænet.

Fyrkat er en vikingeborg af samme type som Trelleborg på Sjælland, anlægget på Nonnebakken i Odense og Aggersborg ved Limfjorden. Disse fire anlæg er bygget efter et fælles system, et strengt geometrisk skema, som er fulgt med den yderste præcision.[1]) Alle består de af en cirkelrund borgplads, omgivet af en ringvold og en voldgrav. I volden findes fire porte, en i hvert verdenshjørne. To snorlige veje, en fra nordport til sydport og en fra østport til vestport, krydser hinanden i anlæggets centrum og deler borgpladsen i fire lige store dele. Hver af disse fjerdedele rummer en karré, bestående af fire store, ens træhuse, der ligger som længer omkring en kvadratisk gårdplads. I det

1) De fire borges grundplaner er gengivet sammen og i samme målestok på omslagets tredie side.

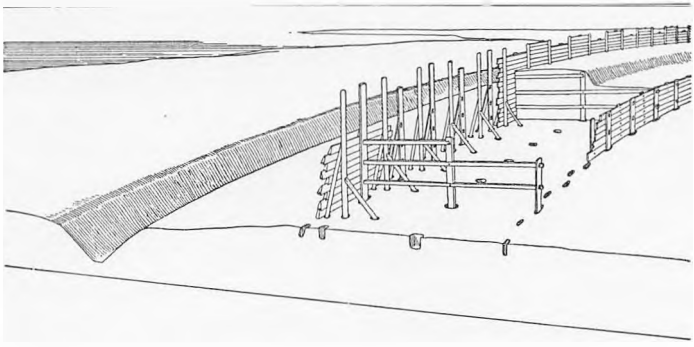

Fig. 2. Aggersborg-voldens træskelet. Rekonstruktionstegning af C. G. Schultz. I fem fag er de gennemgående forankringer tænkt fjernet. Fyrkats ringvold var konstrueret ganske som Aggersborgs; kun var yderfrontens skråning (escarpe) dækket af palissadeværk i stedet for de på tegningen viste vandretliggende planker.

vældige Aggersborg findes dog tre karéer i hver af borgpladsens fjerdedele. Husene har alle samme grundplan, med buede langvægge og rette gavle, og rumopdelingen er ens i alle huse. Som måleenhed er overalt anvendt romerske fod.

Helt ens er de fire borge dog ikke. De er alle forskellige af størrelse, og hver af dem har sine egne små individuelle træk og ejendommeligheder.

Af Fyrkats forsvarsværker er *voldgraven* det svageste led. Den følger ringvolden i en afstand af ca. 10,5 meter, men findes kun på det høje land ud for det nordøstre og det sydvestre voldafsnit. Graven er en tør spidsgrav med jævnt skrånende sider, knapt en mandshøjde dyb og kun 7–8 meter bred. Den har ikke været styrket ved pælespærringer eller palissader, og dens fortifikatoriske værdi må have været yderst ringe. Så lidt vægt har man lagt på denne grav, at man end ikke har ulejliget sig med at gøre den færdig. Over en lang strækning i sydvest har man indstillet arbejdet, før graven havde nået fuld dybde.

Til gengæld er ingen anstrengelser sparet ved opførelsen af *ringvolden*. Dens nuværende udformning som græsklædt jordværk med skrå sider og smalt topplateau er Nationalmuseets værk og kun ment som markering af den oprindelige volds beliggenhed og højde. Vikingeborgens vold har taget sig ganske anderledes ud og må mest af alt have lignet en kæmpemæssig, jordfyldt trækasse. Udgravningerne afslørede dens komplicerede opbygning (fig. 2). Volden har haft lodret inderside og en stejl yderfront, beklædte med vandretliggende planker i solidt rammeværk. Desuden var yderfrontens skråning dækket af tæt palissadeværk. Vandrette ankerbjælker tværs gennem volden sikrede begge façader mod udskridning. Et brystværn af træ må have kronet voldens yderfront, der tillige var styrket ved skråstivere og forankret til svære, lodrette stolper midt i voldlivet. Voldens jordmasser var for en stor del lagt af stablede græstørv. Dens indre diameter er 120 meter, dens tykkelse ca. 12 meter og den sandsynlige højde omkring tre meter, brystværnet ikke medregnet.

De fire *portåbninger* står nu som skår i volden, men var oprindeligt overdækkede og fremtrådte som smalle tunneler gennem volden. Overdækningen forbandt de fire voldafsnit, der således kunne forsvares under eet.

Borgpladsens 16 store huse er 28,5 meter lange, svarende til 96 romerske fod. Bredden er ved gavlene ca. 5 meter, over midten 7,5 meter. Husene er ikke stavbyggede som Trelleborgs, men opført i en blanding af bulhus- og bindingsværksteknik. Karakteristisk er langvæggenes system af lodrette dobbeltstolper, der har tjent som ramme for vægudfyldningen. Denne har antagelig de fleste steder været tynde bulplanker, men også lerklinet fletværk og stavplanker er konstateret.

Den ydre række stolpehuller, som i Trelleborg følger husenes vægge i en god meters afstand, og som dér er tydet som vidnesbyrd om en overdækket svalegang, findes

Fig. 3. Fyrkat-huse under udgravning 1952.

også på Fyrkat. De stolper, som har stået i disse huller, synes imidlertid at have været smalle planker, anbragt med en svag skråretning ind mod huset. De må da have tjent som støtte for vægge og tag, og forholdet kan være det, at tagets spær ikke er afsluttet ved tagfoden, men ført helt ned i jorden. En del af tagets vægt bæres dog af fire store, svære suler inde i huset. Disse suler, der var gravet indtil en meter ned i jorden, indgår som led i husets to tværskillevægge. Tagmaterialet var enten spån, strå eller måske klinklagte brædder.

Husene er opdelt i tre rum – et kammer ved hver gavl og en stor hal, over 18 meter lang, i husets midte. Hvortil gavlrummene har været anvendt, kan vi ikke vide, men hallen har utvivlsomt været både opholds- og soverum. I en del af husene er påvist rester af et stort ildsted midt i hallen, og langs væggene synes at have stået brede sove-

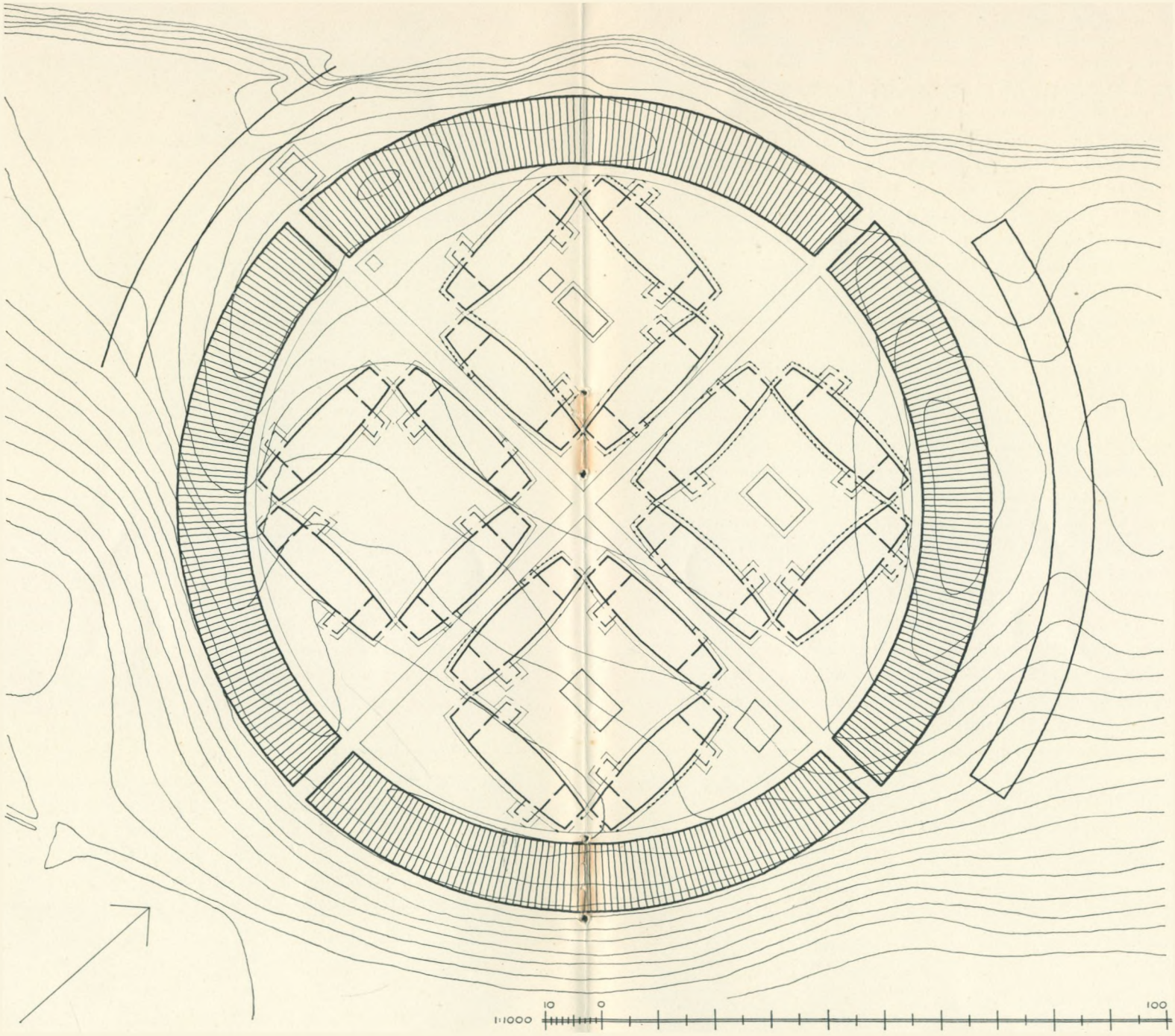
1:1000
10
0
100

bænke. Mindst et halvt hundrede mennesker kunne overnatte i hver hal, uden at pladsen blev for trang.

Det er dog ingenlunde givet, at alle husene har tjent til beboelse. I den sydøstre karrés østre hus synes der at have været smedeværksted, og sydhuset i samme karré savnede ildstedet i hallen, men rummede betydelige mængder korn og har muligvis været magasin.[1]) Det manglende ildsted er dog intet sikkert indicium mod beboelse. På det meste af borgpladsen ligger kun et tyndt lag overjord, og ildstederne kan i flere tilfælde være pløjet bort uden at have efterladt sig de ringeste spor.

Hvert hus har fire døre ud til det fri, en i hver gavl og en i hver langvæg. Dørstederne er let kendelige ved dørkarmenes lange plankehuller. Sidedørene fører begge ind i hallen nær tværskillerummene, og de er altid diagonalt modstillede. I de huse, der ligger ud til en af aksegaderne, er der draget omsorg for, at døren mod gaden kommer til at ligge skråt over for den tilsvarende dør i parallelt liggende hus på den anden side af gaden; herved sikrede man sig, at husenes beboere ikke kom i vejen for hinanden ved samtidig udrykning.

Fyrkat-husenes sidedøre er alle forsynede med vindfang. Hvor dørene vender ud mod gadenettet, er der kun plads til korte bislag. Til gårdsiden og ud mod volden er vindfangene til gengæld af betydelig størrelse og minder nærmest om kirkernes våbenhuse. De er let byggede og udstukket med en påfaldende skødesløshed, som antyder, at de måske ikke hører hjemme i systemet. I de andre vikingeborge er tilsvarende vindfang endnu ikke iagttaget.

I de lukkede gårde i de udgravede karéer ligger firkantede småhuse med ildsteder. Ved østporten står et lille

1) På Trelleborg findes en forborg med 15 huse, der synes at have været borgens økonomibygninger. En forborg er ikke påvist på Fyrkat, hvor de tilsvarende bygninger da må søges blandt borgpladsens huse.

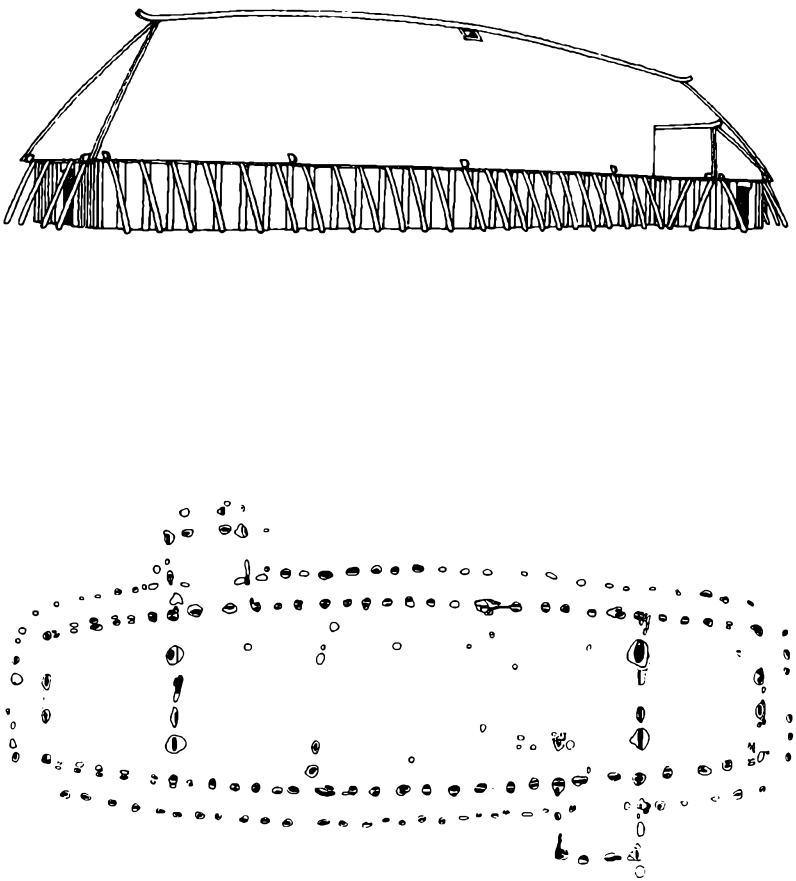

Fig. 5. Fyrkat. Forsøg på rekonstruktion af et af borghusene, udført af Holger Schmidt. Derunder plan 1:300 af det nordlige hus i nordøstre karré. Nord opad.

hus, vel til vagten, og et lignende hus har haft sin plads uden for vestporten. Inden for denne port ligger et lille grubehus.

Gadenettet består dels af de allerede nævnte aksegader, der mødes i centrum, dels af en ringgade, der følger voldens indre fod. Begge vejsystemer har været brolagt med træplanker, der hvilede på strøer i vejens længderetning. Strøerne holdtes på plads af nedrammede træpløkke. Aksegaderne har ligget på tre eller fem rækker strøer, ringgaden på to.

Nordøst for borgen, på den skærmede del af næsset, havde vikingerne deres *gravplads*. Foreløbig er udgravet 28 grave, alle med ubrændte lig. Hedningegrave med rigt gravgods – i overfladen markeret ved et lille ildsted, hvor det rituelle dødebål har brændt – ligger her side om side med kristne grave uden andet indhold end skeletterne, som allerede er opløst i den kalkfattige jord. I to af de rigeste hedenske grave er den døde gravlagt i vognfadinger, af hvilke dog kun naglerne er bevaret. Hen over gravpladsen løber en bred, plankelagt vej, der over en 14 meter lang strækning udvider sig til en lille platform, 5 meter bred. Her har de religiøse ceremonier ved begravelserne vel fundet sted.

Hverken gravpladsen eller vejen herude er afmærket i terrænet.

Sammenlignet med hedningegravenes rige indhold af smykker, husgeråd og våben virker de øvrige løsfund fra borgen lidet anselige. Dog stammer udgravningens prægtigste smykkefund ikke fra en grav, men er fundet i volden. Det er et fragment af et lille hængesmykke af guld med en stiliseret fugl i fremragende filigranarbejde. Smykket er afbildet som vignet på titelbladet.

Typiske bopladsfund – potteskår, ben, værktøj m. v. – som sædvanligvis optræder i store mængder ved udgravning af hustomter, er kun fremdraget i beskedent omfang på

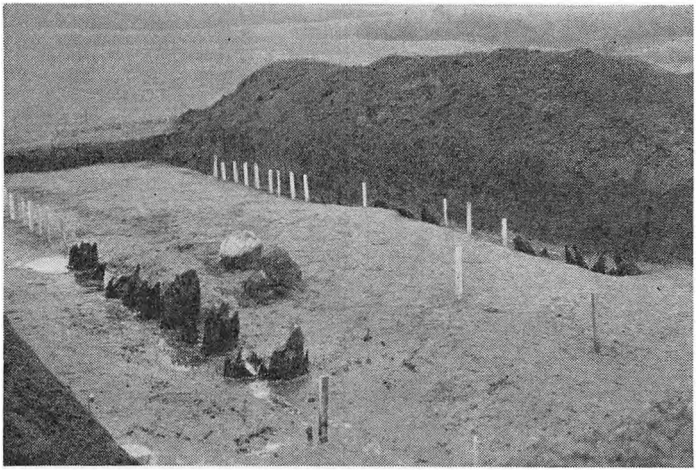

Fig. 6. I Fyrkats sydport fandtes rester af de stolper, der har båret porttunnelens tag. Fot. 1952.

Fyrkat, og bopladsernes »kulturlag«, der er opstået ved aflejring af snavs og affald, mangler fuldstændigt i borgen. Heraf kan man slutte, at borgen ikke har været i konstant brug over en længere periode, og at der næppe har rørt sig et egentlig byliv herinde. Det sidste var ejheller at vente. Et bysamfund ville aldrig kunne indordne sig under det strenge og pedantiske skema, som var fulgt ved borgens opførelse, og som også må have præget det daglige liv herinde. Fyrkat er så afgjort et militært anlæg, en kaserne med orden og disciplin, med præcision og ensretning.

Ved løsfundenes hjælp lader Fyrkat sig datere til 900-tallets sidste årtier eller 1000-tallets begyndelse. Denne tidsfæstelse, som de fortsatte udgravninger på gravpladsen muligvis vil kunne indsnævre noget, stemmer nøje med de arkæologiske dateringer af Trelleborg og borgen på Nonnebakken i Odense. Den fjerde borg af typen, Aggersborg, ligger på tomten af en ryddet vikingetidsby, og man har derfor ikke kunnet datere den udfra løsfundene. Mellem

denne borg og Fyrkat er der imidlertid i de fleste detailler et meget nært slægtskab. Selv et skjult træk som tømmerkonstruktionerne inde i volden er så at sige identiske i de to borge, og der kan ikke herske tvivl om, at de er opført næsten samtidigt, velsagtens af de samme bygmestre.

De fire hidtil kendte borge af Trelleborg-typen hører således alle hjemme i en og samme periode. Som bygherre kan kun een person komme på tale. Alene kongen ville kunne magte en så kolossal opgave. Bygherre er da enten Harald Blaatand eller hans søn Svend Tveskæg, der o. 985 forjog sin aldrende far fra tronen.

Trelleborgs udgraver, Poul Nørlund, opfattede denne borg som vinterkaserne og træningslejr for Svend Tveskægs vikingehær. Fra begyndelsen af 990'erne organiserede den krigslystne konge i tyve år ustandseligt vikingetogter til det svage og splittede England, lokket af den brandskat, danegælden, som englænderne alt for villigt ydede vikingeflåderne for at slippe for plyndring og vold.

Fundet af tre andre borge af Trelleborgs slags – og flere kan endnu komme til – har på ingen måde svækket Poul Nørlunds hypotese. Tværtimod. De store skarer af vikinger, som den lettjente danegæld gjorde til professionelle krigere uden lyst til at vende hjem til det slidsomme arbejde i landsbyerne, kunne næppe rummes i een kaserne.

Det må dog ikke overses, at de fire vikingeborge også var andet end kaserner. De var tillige stærke fæstninger, på hvis forsvarsværker der var anvendt megen møje, og de ligger alle på centrale punkter i riget, ved vigtige færdselsstrøg – Fyrkat således nær det sted, hvor den østjydske hovedvej krydsede Onsild å, der selv var en vigtig færdselsåre. Det vil da ikke være urimeligt at antage, at vikingeborgene også har haft et indenrigsk sigte. Uden den fulde beherskelse af sit urolige hjemland havde kong Svend næppe kunnet gennemføre de storstilede togter, som til slut bragte ham Englands krone i hænde.

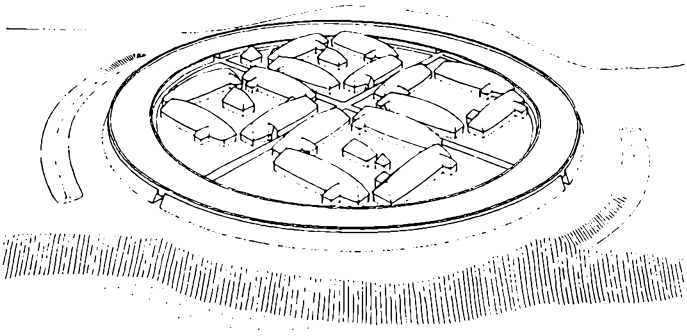

Fig. 7. Fyrkat-borgen set fra nordvest. Rekonstruktionstegning af Holger Schmidt.

Vikingeborgenes afklarede plan, de gennemtænkte enkeltheder og den mageløst præcise udførelse må være frugten af århundreders erfaringer på befæstningskunstens område. Og dog er der i det, vi kender til vikingetidens Danmark, meget lidt, der peger frem mod disse borge. De kommer pludseligt, uden varsel. Man har derfor søgt deres forbilleder i det fremmede, i de geometriske romerske lejre, hvis rester vikingerne kunne studere i England, og i de store befæstede byer i den nære Orient. Spørgsmålet er overmåde vanskeligt og kan vel ikke løses, før nye udgravninger ude og hjemme har forøget vort kendskab til periodens borgbyggeri og befæstningskunst væsentligt.

Virker planen fremmedartet, da er husene til gengæld helt og holdent udformet på den hjemlige traditions grund. I vikingetidsbyerne under Aggersborg og på Lindholm Høje ved Aalborg er udgravet talrige huse med krumme langvægge, hvis tag bæres af to rækker fritstående suler. Det er denne hustype, vi møder i vikingeborgene, opført med en akkuratesse, som var ganske ukendt i tidens civile byggeri, og i visse henseender tillige omformet og udbygget. Men i husenes grundlæggende idé og konstruktive opbygning er ingen afgørende ændringer sket.

Fyrkat fik ikke nogen lang levetid. En voldsom brand lagde borgen øde, måske allerede i Svend Tveskægs tid. Om branden skyldes krigeriske begivenheder, eller om den var uforsætlig, lader sig ikke afgøre. Den kompakte bebyggelse på borgpladsen rummede selvsagt en betydelig brandfare. Ødelæggelsen var total.

Fyrkat blev aldrig genopført. Da England var erobret og vikingetogene ebbede ud, opløstes de store vikingehære. Af egne midler formåede den danske kongemagt ikke at opretholde en stor stående hær i hjemlandet; i fredstid måtte kongen nøjes med sin egen hird, en lille skare elitesoldater, som bevogtede hans gårde og fulgte ham på hans rejser rundt i riget.

En borg af Fyrkats dimensioner kunne hirden hverken fylde helt eller halvt, og selv i sin fulde styrke var den næppe så talstærk, at den kunne forsvare borgens store voldareal effektivt. Under disse forhold var vikingeborgene ikke mere til nogen nytte. Hirden kunne ikke anvende dem, og når ledingsflåden, rigets virkelige hærmagt, blev indkaldt, var det ikke for at ligge i kaserne. Borgene forsvandt lige så brat, som de få årtier før var opstået, og kom end ikke til at sætte sig spor i eftertidens borgbyggeri. Den følgende periodes kongelige borg kender vi bl. a. fra Sjørrind Volde i Thy. Det er en høj banke, omgivet af grav og ydervold, med stejle sider og et lille top-plateau, hvis eneste bygning var et tårn, der skulle tjene som tilflugtssted i nødsituationer. Den egentlige bebyggelse lå på en lavere, svagt befæstet banke. I modsætning til de store vikingekaserner med deres plads til – og krav om – hundreder af soldater rummede Sjørrind kun en lille styrke, og den kunne forsvares af en håndfuld mænd.

I forskellen mellem Fyrkat og Sjørrind afspejles den historiske udvikling, som gjorde de prægtigt byggede og ypperligt befæstede vikingeborge forældede, længe før de var blevet gamle.

FYRKAT

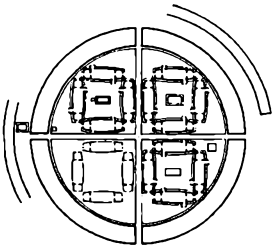

NONNEBAKKEN

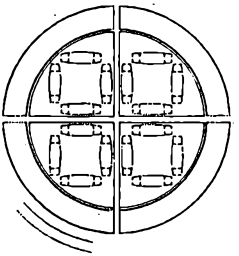

TRELLEBORG

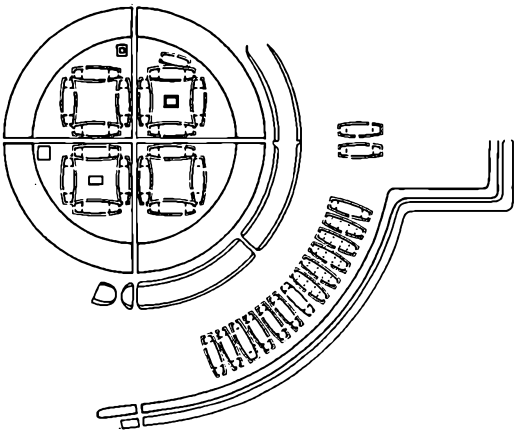

AGGERSBORG

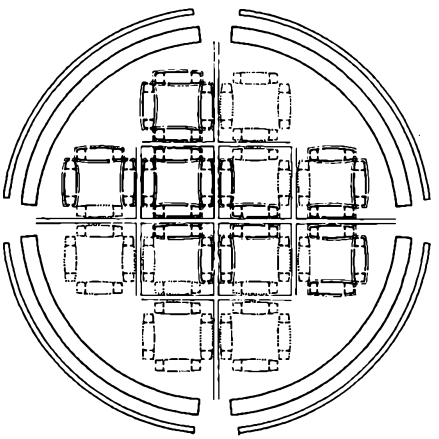

mål 1:5000

L. Balslev: Sorø Kirke
H. C. Broholm: Bronzealderens Dragt
Ejnar Dyggve: Mindesmærkerne i Jelling
Margrethe Hald: Jernalderens Dragt
Victor Hermansen: Store Hedinge Kirke
Chr. Axel Jensen: Riberhus Slotsbanke
Ole Klindt-Jensen: Gundestrupkedelen
Svend Jespersen: Nationalmuseets Kommandørgård, dansk, engelsk og tysk
M. Mackeprang: Løgum Kloster
Hugo Matthiessen: Gamle Huse i Ribe
Vilh. Møller-Christensen, Jens Østergaard og Aage Roussell: Æbelholt Klostermuseum
Otto Norn: Keldby Kirke på Møn
Otto Norn: Nyborg Slot
Otto Norn: Nykøbing Kirke på Falster
Poul Nørlund: Trelleborg, dansk og engelsk
Olaf Olsen: Fyrkat, dansk og engelsk
Thorkild Ramskou: Lindholm Høje
P. J. Riis: Hama Samlingen
Aage Roussell: Børglum Kloster
Aage Roussell: Vor Frue Kirke i Haderslev
C. M. Smidt: Vitskøl Kloster
C. M. Smidt: Gurre
R. Steen Steensen: Fregatten Jylland
Hans Stiesdal: Kalø Slotsruin
Hans Stiesdal: Tønder Kirke
Bjarne Stoklund: Læsøgården
Knud Thorvildsen: Ladbyskibet, dansk og engelsk

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE